

I. Antichitate

— EUGEN CIURTIN —

Argument

În aceste pagini și de-a lungul lui 2008 propun cititorilor *Ideilor în Dialog* o rubrică de istorie a religiilor. În alt context și în alt moment faptul n-ar prilejui prea multe clarificări, pentru că ar putea beneficia de virtuțile unui fundamental consens tacit. Dimpotrivă, mi se pare că propunerea necesită câteva avertismente prealabile, fără de care integritatea argumentelor pe care le voi desfășura ar fi serios afectată. Nu va fi vorba, mă grăbesc să spun, de o rubrică indefinită tematic, nici de o succesiune incert prelungită și nici – atât cât ne stă în putință – de ingrediente acumulate aleator și indecis, convergente și convingătoare poate doar în limita unei asumări personale, destinate prea puținora sau chiar unuia singur. Dimpotrivă, dialogul e asumat: când criteriile lui sunt însușite, beneficiile sunt incomparabile. Mai mult chiar: intenția mea e să deriv tocmai din dialogul global la care am luat sau iau parte coeficientul de relevanță publică rămasă precară întrucât beneficiile, acolo unde există, nu mai sunt deloc transferate, sau sunt eventual colportate sumar de unii care nici nu le furnizează, nici nu le stăpânesc. Indiciul public cu care lucrează intenția mea e, de aceea, imaginea foarte confuză, deseori galopant greșită, pe care a dobândit-o ideea specializării, a oricărei specialități, afectând considerabil și istoria religiilor.

Cu atât mai mult cu cât în România contemporană n-au apărut încă instituțiile și nici nu funcționează vreun eșafodaj formativ consecvent și sănătos pentru studiul istoriei religiilor. În același organism cu imunitate deficitară și de aceeași boli ale vârstei suferă și racordarea specializării. Multe alte bresle, confirmate de singurul model al universității influent în cultura română – grefat rapid în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, limitat sincronizant, viciat de comunism, ilustrat de inerție și multe alte incompetențe –, suferă de deficiențe de comunicare similare și par sortite unei irelevanțe accentuate, invitate la dispariția lentă (filologia numită clasică, de pildă), ca și când n-ar mai decanta și diriguie cunoașterea și nu ar fi destinate să livreze competență, nici să asume sarcini care sunt colective, nici să servească. De când au receptat șansa de a se transforma din nou liber, exigent și stimulant, universitățile noastre au devenit spații din care cu precădere se pleacă. Iar cei care au plecat au făcut-o de prea multe ori disprețuind obiectiv, adică opunându-se propriei lor alienări. Și, deseori dintre cei mai buni, au plecat sau

pot pleca definitiv. Fracturi numeroase de traiectorie și anomalii care în unele cazuri sunt definatorii pentru o întreagă perioadă au străpuns individual, iar indiferența generalizată nu le-a acordat primul ajutor sociologic. Responsabilitatea n-a devenit o trăsătură publică românească: cunoașteți fiecare dintre dumneavoastră o galerie de maturi de la care ați fost rezonabil îndrituiți să așteptați mai multă consistență și o mai serioasă adevăre. Dimpotrivă, definind „sistemul”, n-au pierdut nici o ocazie să vă spună că au fost „învinși de sistem”, mizând totdeauna pe o înțelegere care se poate converti în ceva mai apt. Imaginea pe care și-o făcea Ioan Petru Culianu în 1991 despre enorma *risipă* din ambientul românesc primește valori de epitafor: prea puțini o contrazic valid. Mai mult, un diagnostic atât de ferm a cerut, ca terapeutică, amnezia pură și moale. Dar amnezia nu e o tehnică nici măcar pentru incurabil.

Toți cei care și-au manifestat din 1989 încoace interesul pentru istoria religiilor au optat inevitabil pentru anamneză. Tirajele cărților de istorie a religiilor ale lui Mircea Eliade și Culianu au trecut demult de un milion de exemplare vândute în România. Care sunt disciplinele umaniste care au atras un public similar în condiții de întârziere, contratimp și contracronometru cultural ca cele contracarate de acești istorici ai religiilor – mărturisesc că nu știu. Se poate constata apoi apariția primelor instrumente publice firești pentru reactivarea acestor studii: credibilitatea și fiabilitatea unora dintre ele a fost între timp confirmată pretutindeni. Nu orice disciplină umanistă și eventual universitară se regăsește, la noi, în aceeași situație. Firește, carențele predomină, însă nimeni nu mai îndrăznește să le travestească în opțiuni legitime, nici în inevitabil. Nu le putem plasa indefinit nici la rubrica „soartă”, pentru că ar trebui să demitem doza de raționalitate cu care funcționăm colectiv chiar și când avaria ne definește nivelul.

Din 1997 încoace, evoluția *Asociației române de istorie a religiilor* reprezintă cercetătorii români, atât seniorii cât și cei consacrați disciplinei după 1989, în principalele consorții savante internaționale, *International Association for the History of Religions* și *European Association for the Study of Religions* (la a căror activitate voi raporta și ceea ce prezint aici). *Archaeus* și *Studia Asiatica* (sunt în pregătire volumele 11 și 12, respectiv 8 și 9) publică cu consecvență studii de istorie a religiilor într-un circuit internațional, singurul din care pot proveni azi reperi. Calea de urmat – asocierea, periodicul, publicarea în limbi de circulație și colaborarea inter-

națională – s-a dovedit justă (de altfel, a și fost în câteva rânduri imitată). Asociația pregătește, în colaborare cu mai multe instituții și edituri europene, Actele Congresului european de la București din septembrie 2006. A fost necesar să descoperim împreună vortexul problematic care impune, dacă sunt solidare, constatarea rezonabilă, proiectul temeinic și susținut, transformarea inevitabilă. La aceasta s-au raportat toți cei care au pledat mai recent pentru instituții, și a fost rostul tuturor să o facă în cadrul Congresului. Tocmai pentru că un congres cu asemenea reprezentare și miză apare în doar două moduri: fie se sprijină pe elocvența publică a unor catedre universitare și institute de cercetare (precum cele europene care ni s-au alăturat), fie impune rapid fondarea lor. Numai amnezia de care vorbeam poate imagina malign o altă perspectivă. De aceea, *Asociația* a avut inițiativa de a propune fondarea unei catedre și a unui masterat, precum și a unui Institut de istorie a religiilor care, sub egida Academiei Române, ar alinia cercetarea prezentă la o problematică receptată ca esențială în toate universitățile și academiile lumii. E momentul în care ne aflăm acum. De felul în care se va solda el depind mult mai multe decât poate conține o singură rubrică.

Voi încerca, așadar, să acumulez aici, într-o ordine satisfăcătoare, expuneri avertizate ale câtorva teme majore care predomină în istoria religiilor azi și care posedă, în fapt, o relevanță culturală largă. Voi exemplifica minim și voi lăsa deoparte întreaga armătură erudită a argumentelor: dacă e adevărat că nici o demonstrație și nici o descoperire nu sunt posibile în afara erudiției – iar despre erudiția istoricilor religiilor va trebui scris –, o divulgare fluentă se poate totuși dispensa de austeritățile ei. Îndatorat suficient epocilor în care scrierea unei cărți presupunea traversarea completă a realului elaborată într-un mod unic, dar observând, aproape pretutindeni în jur, cum facilitatea devine o a doua natură, cum însăilarea și celelalte confecții exorabile smulg din oricare *templa serena* cu precădere mărunțiș și pripă, îmi e indiferent dacă cele zece sau douăsprezece episoade pe care le veți citi aici vor constitui o *Introducere în istoria religiilor*, fie ea și prima compusă în primul rând și direct pentru publicul cititor de limba română. E drept că ne aflăm încă înainte de un astfel de moment elementar. Minime elemente dintr-o astfel de *Introducere* vor fi, neîndoios, inevitabile, dar nu vor primă. Sunt apoi consternat să constat că oricine, tânăr sau nu, care nu optează definit pentru distribuția genurilor în expresia scrisă, care nu are, mult mai

grav, acces la o diversitate corect rânduie de instrumente, producând încrezător și debil o singură specie de text și nepublicând, de altfel, decât în orizontul baștinei, e considerat totuși existent, iar producțiunile sale cotate de-a valma la o rubrică-sac de „eseuri”. Nu cred că genul eseului merită asemenea tratament, nici mediocritatea asemenea promovare vagă.

Un prim volet e consacrat Antichității redescoperite de istoria religiilor, și asta din mai multe rațiuni. Există azi istorici ai religiilor dintre cei mai pregătiți și mai creativi – precum Jonathan Z. Smith, Giovanni Casadio sau Philippe Borgeaud – care consideră că preistoria și chiar originea acestor studii e de găsit printre autorii clasici ai Antichității mediteraneene și că nu există hiatus profund între studiul general și comparat al istoriei religioase din vremea lui Plutarh sau Proclus și perioada în care disciplina s-a autonomizat, și-a căpătat un profil ferm și în cele din urmă a trecut – în fiecare din centrele culturale definite de universități și academii – la etapa prodigioasă a instituționalizării. Îmi rămâne să sper, atât cât e permis, că argumentul e suficient consolidat și că liniile sale generale vor putea mobiliza sistematic, de-a lungul acestui foileton, mulți aliați convingători.

Antichități reunite

1. *Expansiunea cronologiei*. Cu un sfert de mileniu în urmă, Joseph Deguignes (1721–1800), elev al sinologului Fourmont, ajuns profesor de siriatic la Collège de France, tipărea cele patru tomuri din *L'Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols, et des autres Tartares occidentaux, avant et depuis Jésus-Christ et jusqu'à présent*. Deguignes face parte dintre savanții pentru care studiul cronologiilor comparate stabilea o metodă fermă și adâncea o perspectivă nepartizană în studiul civilizațiilor. Citind, analizând și publicând pentru prima dată documente asiatiche în numeroase limbi imperfect studiate în Europa, Deguignes a descoperit, dincolo de inevitabila marjă de eroare, virtuțile comparației neutre și încadrarea timpului istoric într-un singur organism. Față de opera lui, sinteza lui Toynbee e un moștenitor direct. Într-un articol celebru din memoriile Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, avea să demonstreze că acel Sandracottos al surselor grecești referitoare la expedițiile lui Alexandru în Asia e Candragupta, „împărat” indian al dinastiei Maurya, și îi va stabili cronologia și succesiunea. Descoperirea a introdus India veche într-o istorie globală și a luminat

concordanțele efective care irigau viața lumii vechi. Același timp putea fi perceput pentru tot mai multe meridiane.

Sunt mulți cei care îl ignoră pe Deguignes, deși el nu e condamnat la asta individual, ci – spune incultura și fac ecou prodigioasele ei rubedenii – împreună cu secolul, cu epoca, cu stilul ei, așadar cu o întregă bibliotecă. Cu atât mai rău pentru Deguignes, cu atât mai rău pentru ei, cu atât mai rău pentru noi. E însă de sondat albia cea mai largă în care își plasa vechiul învățat francez descoperirea. Nu atât cum a fost tratată, așadar, descoperirea în detaliul ei auster și prețios, cât cum a fost calificată profesional și situată cultural cunoașterea la care îndreptățește o asemenea expertiză. Rezolvarea ecuației Sandracottos = Candragupta, pe a cărei fiabilitate sprijinim în bună măsură azi înțelegerea sincronicității dintre antichitățile europene și asiatice, a prilejuit un moment de ruptură. A despica, fie și convențional, o prea mare masă de trecut presupune operațiunea periodizării, copleșitor de responsabilă, misterioasă în cele din urmă. Toate tradițiile intelectuale de la care se revendică azi istoria religiilor conțin nenumărate episoade prin care un spațiu religios depărtat și considerat marginal a prins cadranul canonic al unei istorii universale, ai cărei maeștri au polemizat generații în șir cu privire la anul exact și durata potopului biblic, sau al aceluia descris de mitologiile indiene.

2. Tezaurul de Antic și trecutul-forte.

Consecințele reunirii atâtor trecuturi a reclamat re poziționarea discretă a noțiunii de „antichitate”. Formați prin adâncirea canonului greco-latin, erudiții care au declanșat explorarea istoriei religiilor i-au căutat scrisorile de noblețe și au regăsit, acolo unde căteodată se așteptau mai puțin, vechimi neliniștitoare și antichități alterne. Când definim azi Antichitatea ne gândim încă exclusiv la greci, sau la Imperiul Roman, la limbile și religiile lor și, de fapt, la propria noastră genealogie. Pentru a o rediscuta s-au acumulat între timp suficiente argumente – cu ele operează fiecare istoric al religiilor care se consacră studiului unei antichități și lucrează, așadar, asupra fundamentelor.

Noțiunea de antichitate a definit epoca (sau mai degrabă un ansamblu de epoci) și nu se îngrijea de poziția sa geografică. A le califica anticilor timpul – ca antic – era suficient: geografia era deja (percepută ca) omogenă, harta era deja întregită. Componentele dezirabile pentru a stabili originile erau de la sine selectate și nu mai includeau, cel puțin pentru o lungă perioadă de timp, nici un fel de descoperire sau, mai grav, nici un fel de cercetare. Cum patrimoniul precursor declanșează convenabil identitate doar fiind atent selectat, după ce selecția și-a arătat roadele au dispărut rațiunile intransigenței, geloziei sau ignorării. Trecutului-etalon al „Antichității clasice” îi vor urma trecuturi subalterne, privite în principal ca fără legătură unele cu altele, în neorânduiala elastică a unei providențe de care istoricul nu se poate ocupa. În pofida diversității inepuizabile și a fragmentărilor benefice ale Lumii Vechi, de îndată ce a fost concurată de alte Lumi, Antichitatea renăscută la scară planetară s-a autodefiniț ca singurul conti-

nent temporal existent: restul timpului – cu prezenturi și mai ales trecuturi din ce în ce mai diverse și unificabile – a părut un arhipelag traversabil și, în cele din urmă, anexabil numai prin lungitudinea-forte a definirii timpului ca istorie. Descoperirea Troiei și inventarea meridianului Zero, două figuri temporale aproape suprapuse, definesc în replică nu o istorie, ci limitele acceptate ale unei geografii, singura geografie decupată identitar. Ca și nașterea tezaurului de Antic la dispoziția Occidentului european, lungitudinea se va stabili cu concursul direct, cu aprobarea figurii Imperiului. Greenwich e, în fond, cel mai de seamă vestigiu funcțional al epocii victoriene.

Silențios și zguduitor, orice bun antic elocvent în afara Europei și a mării sale fondatoare a fost învecinat nu cu cel mai just și eficient canon, ci cu culturile moarte, cu civilizațiile dispărute. Poziția Egiptului egiptean, adică african, e atât de grăitoare. A inventa fleacuri precum scrisul, hârtia sau lingvistica e, desigur, eventual remarcabil, dar au vreun drept

noi, expeditorii sunt într-o epocă, iar destinarii într-o geografie: unii emit de undeva anume, alții recepționează la un anumit moment, și invers. Geografia nu contează (pentru că e marginală), dar epoca, ea, da (pentru că numai ea distribuie sensul centralității și distribuie semnificații). Dotat cu o laborioasă intermediaritate, nici Evul Mediu nu mai e mediu în sensul definirii sale inițiale: în sens strict și celelalte epoci sunt medii. E ciudat.

3. „Renașterea orientală”: a cărei Antichități? Descoperirile orientaliști-occidentali care îi urmau lui

Deguignes și mai ales lui Anquetil-

Duperron au agravat incertitudinea benefică a dimensiunilor Antichității euro-afro-asiatice. Așa numai am putut afla cum, la granița occidentală a imperiului său, Asoka s-a grăbit să-și graveze edictele în limbi precum greaca și aramaica, după ce împânzise subcontinentul indian cu mărturia vocației politice indiene. Nu putea fi vorba de latină, în vremea sa –

Mască de bronz a lui Śiva © Cabinet des Médailles, Bibliothèque Nationale, Paris

Sumerul, China sau India, cu mileniile lor care preced adolescența europeană, să concureze eficace la marea bursă a trecutului-forte? Perșii pentru greci? Niște barbari. Grecii pentru indieni? Niște barbari (*mleccha*) de asemenea. Și totuși, dincolo de războaie, s-au adresat unii altora și au evoluat împreună. S-au vizitat și și-au scris deseori, au împrumutat unii de la alții, iar consecvența prezentului lor comun ne obligă să-i luăm în seamă măcar tot atât cât înțelegem de ce Alexandru și-a dorit Asia, pe care avea să o presare cu orașele sale. Totul comunica, în sensul deplin al cuvântului și fără a mobila tehnologic apetența pentru comunicare. Or, pentru

altminteri, ar fi adoptat-o cu siguranță. Posesor al unui imperiu mai întins decât „Europa” clasiștilor, a intuit că o civilizație și un mesaj universal – ne situăm în sec. IV a. Chr. – nu mai pot fi redactate într-o singură limbă; nici măcar în câteva. Trebuia exprimat în toate limbile vremii sale, o perioadă pe care manualele o trec grav la „India antică” și o despart riguros de „Antichitatea clasică”, chiar dacă É. Benveniste și Louis Robert apreciau greaca inscripțiilor indiene din actualul Afganistan.

Reluând puternica metaforă a Renașterii orientale lansată de Quinet, Alfred Foucher, arheolog indianist

căruiia îi datorăm priorități fără număr în studiul artei religioase buddhiste, scria la moartea lui Sylvain Lévi: „dans le creuset où les orientalistes d'aujourd'hui jettent à pleine main l'héritage accumulé des sagesses indienne et chinoise, s'élabore également la formule d'une nouvelle civilisation ; et celle-ci ne sera plus seulement méditerranéenne, européenne ou américaine: elle sera mondiale ou ne sera pas. C'est par ce biais inattendu que leur rôle d'extérieur si livresque, s'apparente, tout impondérable qu'il est, à celui des autres unificateurs de la planète, perceurs d'isthmes ou constructeurs de ponts – sans oublier les ponts mouvants que sont les navires et les ponts volants que sont en passe de devenir les avions. (...) La tâche des philologues, destructeurs de préjugés, n'apparaît pas en cette affaire moins urgente que celle des ingénieurs, suppresseurs d'obstacles”¹. Corespondența acestor doi giganti, păstrată în arhivele lor pariziene, e încântător de precisă atunci când îi adresăm întrebarea: între astfel de cărturari, cum se suprimă în concreto asemenea obstacole?

O „a doua Renaștere” nu a mai avut loc nu pentru că noile lumi descoperite de Occident nu ar fi fost la înălțimea Antichității greco-latine, nici pentru că ele nu au fost asimilate mai întâi de „creatori”, fiind în schimb ilustrate de „filologi”. Dihotomia spune multe despre capacitatea noastră de (dez)integrare și e, între altele, falsă. O „a doua Renaștere” nu a mai avut loc pentru că antichitatea alternă primei, singurei Renașteri saturate nu a fost constituită: nu a fost reperată, nu a fost studiată, nu a fost adâncită și nici considerată dintr-un unic punct de vedere, stabilit consensual și sprijinit adecvat, fără hiatus. Ce poate renaște dacă antichitatea fondatoare nu-și prezintă certificatul de naștere? Dar problema însăși a „celei de-a doua Renașteri” a fost incomplet înțeleasă, iar prezentul celor implicați în descoperirea pas cu pas a altor trecuturi a rămas captiv prezentului lor cultural.

A reduce Antichitatea la Mediterana e unul din modurile de a sparge omogenitatea timpului, perceput în deobște ca puternic reliefat. Dar un alt mod de a sparge o aceeași omogenitate e, azi, contestarea acidă a rolului Europei, dizolvat între colonialisme funeste, încă demn doar pentru că se poate rușina inclusiv de victorii. Cele două operații seamănă prea bine ca să nu fie, mai devreme sau mai târziu, recunoscute în convergența lor: versiunea restrânsă a Antichității clasice și ideologiile care se hrănesc cu depatrimonializarea culturii europene sunt înrudite. A pară nefastul ultimelor se asociază deja cu altoirea vechiului concept de „antic”. Ea e elaborată azi mai ales de acei savanți care pot survola comparativ cea mai veche istorie religioasă a Europei și a Asiei. Trăim într-o lume științifică abundentă în metodologii, și totuși ni se spune puțin despre această posibilă reunire.

¹ Alfred Foucher, „Lettres sur Sylvain Lévi”, *Bulletin de la Maison franco-japonaise*, Tokyo, vol. 8 (1937), nos. 2–4, pp. 22–28, aici pp. 26–27.